

O‘QITUVCHI KASBIY DEFORMATSIYASINI OLDINI OLISHDA TIZIMLI-FUNKSIONAL YONDASHUVNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

***Annotatsiya.** Maqolada o‘qituvchi faoliyatida yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyani oldini olishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Kasbiy deformatsiyaning mazmuni, uni keltirib chiqaruvchi obyektiv, subyektiv va obyektiv-subyektiv omillar, shuningdek, uni profilaktika qilishda tizimli-funksional yondashuvning ahamiyati yoritilgan va shu bilan birga o‘qituvchining kasbiy motivatsiyasi, refleksiv pozitsiyasi, pedagogik muloqot madaniyati, innovatsion faoliyatga tayyorligi hamda o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish kasbiy deformatsiya xavfini kamaytiruvchi asosiy pedagogik shartlar sifatida asoslanadi.*

***Kalit so‘zlar.** kasbiy deformatsiya, o‘qituvchi, pedagogik imkoniyat, profilaktika, tizimli-funksional model, refleksiya, kasbiy motivatsiya, pedagogik monitoring.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СИСТЕМО- ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПОДХОДА В ПРОФИЛАКТИКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ УЧИТЕЛЯ

***Аннотация.** В статье проанализированы педагогические возможности предупреждения профессиональной деформации, возникающей в деятельности учителя. Раскрыты сущность профессиональной деформации, объективные, субъективные и объективно-субъективные факторы ее возникновения, а также значение системно-функционального подхода в профилактике данного явления а также, развитие профессиональной мотивации, рефлексивной позиции, культуры педагогического общения, готовности к инновационной деятельности и навыков саморегуляции выступает важным педагогическим условием снижения риска профессиональной деформации.*

***Ключевые слова.** профессиональная деформация, учитель, педагогические возможности, профилактика, системно-функциональная модель, рефлексия, профессиональная мотивация, педагогический мониторинг.*

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF THE SYSTEM-FUNCTIONAL APPROACH IN PREVENTING TEACHERS' PROFESSIONAL DEFORMATION

Abstract. *The article analyzes the pedagogical possibilities of preventing professional deformation that may arise in teachers' professional activity. It reveals the essence of professional deformation, the objective, subjective and objective-subjective factors causing it, and the importance of a system-functional approach to prevention. The article substantiates that professional motivation, reflective position, pedagogical communication culture, readiness for innovative activity, and self-regulation skills are key pedagogical conditions for reducing the risk of professional deformation.*

Keywords. *professional deformation, teacher, pedagogical possibilities, prevention, system-functional model, reflection, professional motivation, pedagogical monitoring.*

Kirish.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchidan faqat fanni bilish emas, balki o'z faoliyatini muntazam tahlil qilish, kasbiy muloqotni to'g'ri tashkil etish, o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan samarali hamkorlik qilish talab etiladi. Ta'lim jarayonidagi yuqori mas'uliyat, emotsional zo'riqish, ijtimoiy talablarning ortishi hamda innovatsion o'zgarishlarga tez moslashish zarurati o'qituvchi shaxsiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli pedagog kadrlarda kasbiy deformatsiyaning oldini olish bugungi kunda ta'lim sifatini ta'minlash, o'qituvchining kasbiy barqarorligini saqlash va ijobiy pedagogik muhitni shakllantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi [1; 2].

Kasbiy deformatsiya o'qituvchi faoliyatida asta-sekin shakllanadigan, uning shaxsiy sifatlari, kasbiy munosabatlari, muloqot uslubi va pedagogik qarorlariga salbiy ta'sir ko'rsatadigan jarayondir. U avtoritarizm, tajovuzkorlik, befarqlik, emotsional charchash, ijodiy tashabbusning pasayishi, pedagogik stereotiplarga ortiqcha bog'lanib qolish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin [3; 8]. Demak, mazkur muammoni hal etish uchun profilaktik choralar tasodifiy emas, balki tizimli, maqsadli va diagnostik asosda tashkil etilishi zarur.

O'qituvchi kasbiy deformatsiyasini oldini olishda tizimli-funksional yondashuvning pedagogik imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun nazariy tahlil, qiyosiy-taqqoslash, modellashtirish, pedagogik kuzatish, so'rovnoma, trening natijalarini tahlil qilish va matematik-statistik umumlashtirish metodlaridan foydalanildi [3]. Tadqiqot mantig'iga ko'ra, kasbiy deformatsiyani faqat psixologik holat sifatida emas, balki pedagogik muhit, boshqaruv, kasbiy rivojlanish, refleksiya va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar tahlili.

Pedagogika va psixologiyada kasbiy deformatsiya masalasi turli yo'nalishlarda o'rganilgan. S.P.Beznosov kasbiy deformatsiyani shaxsning kasbiy faoliyat ta'sirida salbiy o'zgarishi sifatida talqin etadi [8]. V.V.Boyko va N.Ye.Vodopyanova emotsional zo'riqish, stress va kasbiy kuyish holatlarini deformatsiyaning muhim omillari sifatida ko'rsatadi [9; 10]. A.K.Markova o'qituvchi professionalizmining psixologik mezonlari va bosqichlarini tahlil qilar ekan, kasbiy o'sishdagi sekinlashish, motivatsiyaning susayishi, yangiliklarga moslasha olmaslik va kasbiy harakatchanlikning pasayishi pedagog faoliyati samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [11; 12]. Shu bilan birga, pedagogik mahorat, kasbiy kompetentlik va o'qituvchi shaxsini rivojlantirishga oid tadqiqotlarda o'qituvchining o'z ustida ishlashi, refleksiv fikrlashi, kasbiy motivlarini anglashi va pedagogik madaniyatini oshirishi alohida ahamiyatga ega ekani ko'rsatiladi [4; 5]. Mazkur qarashlar kasbiy deformatsiyani oldini olishda faqat muammo paydo bo'lgandan keyin korreksiya qilish emas, balki uni oldindan prognozlash, diagnostika qilish va pedagogik qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tahlillar kasbiy deformatsiyani keltirib chiqaruvchi omillarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkinligini ko'rsatadi: obyektiv, subyektiv va obyektiv-subyektiv omillar. Obyektiv omillarga ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, kasb maqomi, ta'lim muassasasidagi mehnat muhiti va pedagogik faoliyatning o'ziga xos zo'riqishlari

kiradi. Subyektiv omillar o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari, kasbiy motivatsiyasi, o'zini o'zi baholashi, stressga chidamliligi va muloqot madaniyati bilan bog'liq. Obyektiv-subyektiv omillar esa ta'lim muassasasini boshqarish sifati, pedagogik jarayonni tashkil etish, jamoadagi psixologik iqlim va rahbarning professionalligi bilan belgilanadi [3; 7]. Tizimli-funksional yondashuvning afzalligi shundaki, u kasbiy deformatsiyani alohida belgilar yig'indisi sifatida emas, balki o'qituvchining kasbiy faoliyati, shaxsiy rivojlanishi, ta'lim muhiti va pedagogik hamkorlik tizimi bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida ko'radi. Dissertatsiyada ishlab chiqilgan tizimli-funksional model kasbiy deformatsiyani bosqichma-bosqich oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan bo'lib, unda maqsadli, mazmunli, tashkiliy-texnologik, reflektiv-baholovchi va natijaviy komponentlar o'zaro bog'liq holda amal qiladi [3].

Taqdim etilgan model asosida o'qituvchilarda kasbiy qiziqish va motivatsiyani kuchaytirish, pedagogik faoliyat uchun zarur kasbiy sifat, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, o'zini o'zi tahlil qilish, pedagogik vaziyatlarni to'g'ri baholash va nostandart vaziyatlarni ijobiy hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilanadi. Bu jarayonda ma'ruza, amaliy mashg'ulot, trening, keys, vaziyatli masala, mikrodars, reflektiv mashq, psixologik konsultatsiya, vebinar va ochiq onlayn kurslardan foydalanish maqsadga muvofiqdir [3; 10].

Kasbiy deformatsiyani profilaktika qilishda pedagogik shart-sharoitlar muhim o'rin tutadi. Birinchidan, ta'lim muassasasida sog'lom psixologik iqlim yaratilishi lozim. Ikkinchidan, o'qituvchilarning ijodiy faoliyati rag'batlantirilishi, ularning kasbiy tashabbuslari qo'llab-quvvatlanishi kerak. Uchinchidan, pedagogik jamoada ochiqlik, shaffoflik, demokratik munosabat, individual yondashuv va o'zaro hurmat tamoyillari amal qilishi zarur. To'rtinchidan, har bir o'qituvchi uchun shaxsiy va kasbiy rivojlanish rejasi tuzilishi, unda qisqa va uzoq muddatli maqsadlar aniq belgilanishi maqsadga muvofiqdir [3; 5].

Amaliyotda kasbiy deformatsiyani oldini olish uchun quyidagi pedagogik texnologiyalar samarali hisoblanadi: faol o'qitish usullari orqali muloqot va boshqaruv

ko'nikmalarini rivojlantirish; stressga qarshi treninglar; pedagogik nizolarni hal qilish bo'yicha amaliy mashqlar; o'z-o'zini boshqarish va emotsional barqarorlikni oshirish mashg'ulotlari; refleksiv kundalik yuritish; muammoli pedagogik vaziyatlar tahlili; ijodiy loyihalar va kasbiy portfolio tayyorlash [6; 10]. Bunday texnologiyalar o'qituvchini passiv ijrochi emas, balki o'z faoliyatini anglaydigan, tahlil qiladigan va takomillashtiradigan subyekt sifatida shakllantiradi.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'qituvchi kasbiy deformatsiyasini oldini olish ta'lim muassasasining ichki madaniyati, pedagogik boshqaruv sifati, o'qituvchining kasbiy motivatsiyasi va refleksiv tayyorgarligi bilan bevosita bog'liq. Tizimli-funksional yondashuv mazkur muammoni kompleks hal etishga imkon beradi, chunki u o'qituvchi shaxsi, kasbiy faoliyat, ta'lim muhiti va pedagogik hamkorlikni yagona tizimda ko'radi. Shu asosda kasbiy deformatsiya profilaktikasi maxsus kurslar, treninglar, pedagogik monitoring, psixologik maslahat, sog'lom ish muhiti va innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyani kamaytirish uchun bir martalik tadbirlar yetarli emas. Bu jarayon uzluksiz, bosqichli va monitoringga asoslangan bo'lishi kerak. O'qituvchi o'z faoliyatini anglash, kasbiy qiyinchiliklarni konstruktiv baholash, emotsional barqarorlikni saqlash, innovatsiyalarga ochiq bo'lish va jamoaviy hamkorlik madaniyatini rivojlantirish orqali kasbiy barqarorlikka erishadi. Shu bois pedagog kadrlar tayyorlash va malaka oshirish tizimida kasbiy deformatsiya profilaktikasi alohida metodik yo'nalish sifatida joriy etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. *O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Ta'lim to'g'risida". – T.: 2020 yil 23 sentyabr // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.*

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
3. Abdusamiyev D.A. O'qituvchi faoliyatida yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyani oldini olishning pedagogik imkoniyatlari: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Namangan, 2022.
4. Asqarova O'M., Xayitboyev M., Nishonov M.S. Pedagogika: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – T.: "Talqin", 2008.
5. Turg'unov S.T. O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish. – Toshkent: "Sano-standart", 2011.
6. Mavlonova R., Abdurahimova D. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.: "Fan va texnologiya", 2009.
7. Рогов Е.И. Профессиональные деформации в педагогической деятельности. – Ростов-на-Дону: КИБИ МЕДИА ЦЕНТР ЮФУ, 2015.
8. Безносков С.П. Профессиональные деформации личности. – СПб.: Речь, 2004.
9. Бойко В.В. Синдром "эмоционального выгорания" в профессиональном общении. – СПб.: Речь, 2003.
10. Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. – СПб.: Питер, 2009.
11. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя. – М.: Педагогика, 1995.
12. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.
13. Maslach C., Leiter M.P. Preventing Burnout and Building Engagement: A Complete Program for Organizational Renewal. – San Francisco: Jossey-Bass, 2000.